

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.8

DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-1-1>**Зянько В.В.**доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів та інноваційного менеджменту
Вінницького національного технічного університету**Гайдей М.О.**аспірант кафедри фінансів та інноваційного менеджменту
Вінницького національного технічного університету**Zyan'ko Vitalii**

Vinnitsa National Technical University

Haidei Mariy

Vinnitsa National Technical University

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ КОНКУРЕНЦІЇ**HISTORICAL STAGES OF DEVELOPMENT OF COMPETITION**

У статті проаналізовано еволюцію поняття «конкуренція»: від перших досліджень у цій сфері до сучасного розмаїття особливостей її розвитку на основі розгляду наукових поглядів вчених, які вивчали це поняття. Визначено вплив економічної конкуренції на систему суспільно-економічних відносин, який полягає в тому, що вона є рушійною силою розвитку економіки, яка спонукає підприємства знижувати витрати, підвищувати якість виробленої продукції, впроваджувати інноваційні проекти. Здійснено аналіз основних історичних етапів розвитку конкуренції: від докапіталістичної до досконалої, монополістичної до сучасної стадії, якою є інноваційна конкуренція. Обґрунтовано концептуальні положення, методичні та практичні рекомендації щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю підприємств на міжнародному та внутрішньому ринках в сучасних умовах процесу глобалізації.

Ключові слова: конкуренція, докапіталістична конкуренція, досконала конкуренція, монополістична конкуренція, інноваційна конкуренція.

В статье проанализирована эволюция понятия «конкуренция»: от первых исследований в этой сфере до современного многообразия особенностей ее развития на основе рассмотрения научных взглядов ученых, изучавших это понятие. Определено влияние экономической конкуренции на систему общественно-экономических отношений, которое заключается в том, что она является движущей силой развития экономики, которая побуждает предприятия снижать издержки, повышать качество выпускаемой продукции, внедряют инновационные проекты. Осуществлен анализ основных исторических этапов развития конкуренции: от докапиталистической к совершенной, монополистической к современной стадии, которой является инновационная конкуренция. Обоснованы концептуальные положения, методические и практические рекомендации по совершенствованию организационно-экономического механизма управления конкурентоспособностью предприятий на международном и внутреннем рынках в современных условиях процесса глобализации.

Ключевые слова: конкуренция, докапиталистическая конкуренция, совершенная конкуренция, монополистическая конкуренция, инновационная конкуренция.

In the article it was analyzed the evolution of the concept "competition": from the very first researches in this sphere till modern variety of peculiarities of its development, based on consideration of scientific views of scientists who studied this notion. It was defined the impact of economic competition on the system of socio-economic relations, which lies in the fact that it acts as a driving force of the economic development, which encourages the enterprise to reduce costs, to increase the quality of manufactured products, to implement innovative projects. The analysis of the main historical stages of competition development is carried out: from pre-capitalist to perfect, monopolistic, and till modern stage – innovative competition. It was determined, that the market economy has the properties of an

innovative model of economic competition, at the present stage of development, the main features of which: it is being established between competing subjects based on trust and partnership; opened business contacts is being formed with purpose of exchanging information; it is establishing long-term cooperation. The role of the state in the process of formation and its influence on all attitudes of competition development are considered. The conceptual principles, methodical and practical recommendations were substantiated to the improvement of organizational and economic mechanism of enterprise competitiveness management, in the international and domestic markets in the current conditions of the process of globalization. It is determined, that the state should support innovative competition with various methods and tools, in particular, such as improving antimonopoly legislation and improving the efficiency of the organizational and economic mechanism for managing the external competitiveness of enterprises.

Key words: competition, pre-capitalist competition, perfect competition, monopolistic competition, innovative competition.

Постановка проблеми. Конкуренція є рушійною силою, що змушує суб'єктів підприємницької діяльності постійно підвищувати ефективність економічної діяльності, знижувати виробничі витрати, підвищувати якість виробленої продукції (товарів, робіт, послуг), впроваджувати у виробничий процес новітні досягнення науки й техніки, здійснювати організаційні та структурні зміни. Рівень розвитку економічної конкуренції є одним з найважливіших критеріїв досконалості ринкових відносин. Високорозвинені країни задля підвищення ефективності здійснюваної ними конкурентної політики останнім часом прийняли низку важливих законів, спрямованих на підтримку внутрішньої конкуренції та недопущення формування монополізованих ринків. Розвиток ринкових відносин зумовив певні зміни щодо розуміння науковцями самої сутності вільного ринку та ролі конкуренції в ньому та у сучасній ринковій економіці. Все це актуалізує завдання дослідження еволюції поняття «конкуренція».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вперше найбільш цілісні теоретичні положення про механізм конкурентної боротьби з'явилися в працях представників класичної та неокласичної економічних шкіл. Значний внесок у розвиток теорії конкуренції зробили С.Л. Брю, Дж.М. Кейнс, А.О. Курно, А. Ларнер, К.Р. Макконел, К. Маркс, А. Маршалл, Дж.С. Міль, М. Портер, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Е. Чемберлен, Й.А. Шумпетер, Ф.І. Еджуорт та інші науковці. На сучасному етапі розвитку ринкових відносин дослідження економічної конкуренції як суспільного економічного явища відображено в працях Г. Азоева [1], Л. Антонюка [2], Я. Базилюка [3], В. Геєця [4], Р. Фатхутдінова [5], А. Юданова [6], та інших вчених. Аналіз наукових поглядів науковців свідчить про те, що в кожному конкретному випадку зміст поняття «конкуренція» розглядається залежно від цілей окремого дослідника, що говорить масштабність та багатоаспектність цієї наукової категорії. Водночас із розвитком ринкових відносин

уявлення про конкуренцію зазнають певної трансформації, тому, незважаючи на велику кількість різноманітних публікацій, поняття «конкуренція» потребує подальшого поглибленого дослідження своєї еволюції, що дасть змогу простежити взаємозв'язок конкуренції з іншими економічними категоріями.

Метою статті є аналіз історичних етапів розвитку поняття «конкуренція» задля визначення ролі та впливу конкуренції на розвиток суспільно-економічних ринкових відносин та обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму управління конкурентоспроможністю підприємств в сучасних умовах процесу глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ступенем розвитку господарської системи суспільства уявлення про зміст конкуренції поступово змінювались. Аналіз наукових робіт [7–13] дає змогу говорити про еволюцію поняття конкуренції. Процес удосконалення конкуренції зумовлений розвитком економічної системи, яка впливала на зміну форм та методів конкурентної боротьби, визначаючи тенденції подальшого розвитку конкурентних відносин.

Н. Полусмакова пропонує становлення та розвиток економічної конкуренції розділяти на такі чотири ключові етапи, як докапіталістична конкуренція, досконала (вільна) конкуренція, монополістична конкуренція та сучасна конкуренція [14].

Основні етапи розвитку конкуренції та їх особливості представлено на рис. 1.

Дослідимо кожен з етапів розвитку економічної конкуренції докладніше.

Перший етап, тобто етап докапіталістичної конкуренції, починається з епохи розпаду первісно-громадського ладу та виникнення простого товарного виробництва, а завершується, коли в суспільстві починають зароджуватись капіталістичні відносини. До найважливіших рис, притаманних економічній конкуренції на цьому етапі її розвитку, треба віднести випад-

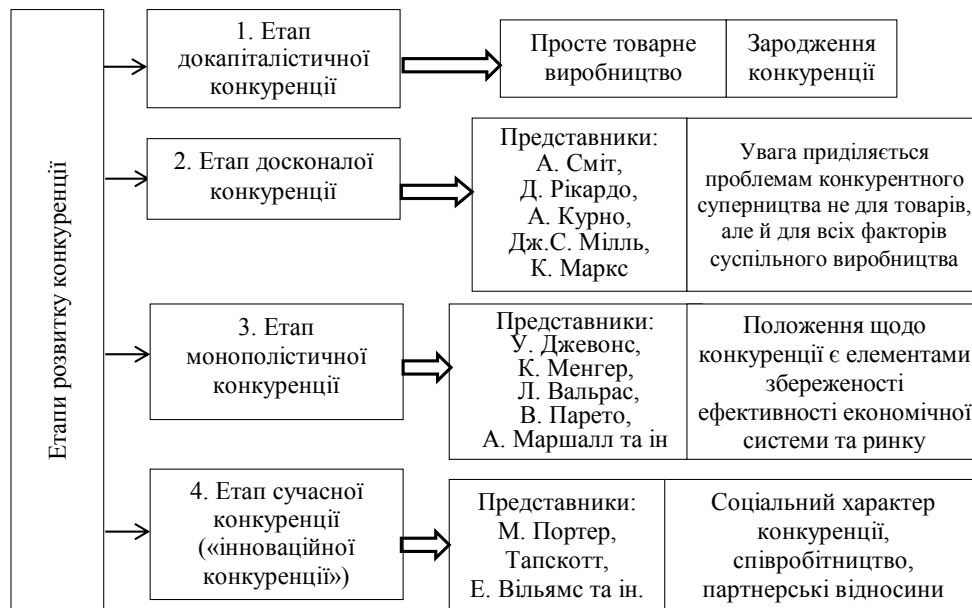

Рис. 1. Етапи розвитку конкуренції до інноваційної форми

Джерело: розроблено авторами на основі аналізу джерела [14]

ковість та нерегулярність відносин конкуренції. Однак з розвитком капіталістичних відносин з'являється можливість зміцнення господарства шляхом застосування найманих працівників. Водночас відбувається посилення залежності дрібних товаровиробників від ринку та коливань ринкових цін на вироблені ними товари, що приводить до загострення конкурентної боротьби.

Так, створювались передумови капіталістичної конкуренції, хоча ще впродовж тривалого часу функціонування ринкової економіки конкуренція не вважалась її невід'ємним механізмом, а розглядалась лише як певний атрибут ринку.

Перші дослідження конкуренції здійснені фізіократами. Зокрема, Анн Робер Жак Тюрго, описуючи систему зародження нових економічних відносин, вказував на корисний вплив конкуренції як на покупців, так і на товаровиробників, обґрунтовуючи це тим, що для споживачів за таких умов існує більший вибір товарів, а виробники намагаються покращити свою продукцію, повніше задовольняючи потреби споживачів [15].

Таким чином, дослідження сутності конкуренції та її впливу на господарське життя з'явилися ще у XVIII столітті. Проте пройшло багато часу, поки поняття «ринку» та «конкуренція» стали нерозривними та взаємодоповнюючими.

Другий етап розвитку економічної конкуренції, тобто етап панування досконалої (вільної) конкуренції, почався з повсюдним розвитком капіталістичних відносин і тривав

до 1870-х років. На цьому етапі конкуренцією охоплюються не тільки товари, але й усі основні фактори суспільного виробництва, такі як робоча сила, земля, засоби виробництва. У зарубіжній економічній літературі таку конкуренцію називають чистою, тому що вона вільна від втручання держави, а ринок вільний від монополій. Хоча в реальності держава намагалася все ж таки втручатися в процес ринкового ціноутворення, учасникам ринкових угод у цей період була доступна фактично вся необхідна для них інформація про якість товарів, ціни та вигоди торгівлі. На цьому етапі розвитку конкуренції, який вважається класичним в економічній науці, велика увага приділяється проблемам конкурентного суперництва на ринку. Конкуренція розглядається як щось само собою зрозуміле, що пронизує всі галузі економіки та обмежується лише суб'єктивними причинами. Отже, основоположник класичної концепції конкуренції А. Сміт вважав, що вільний ринок – це шлях до добробуту нації, а конкуренція розглядалась ним як невід'ємний елемент ринкового механізму, поведінкова категорія, коли «індивідуальні продавці та покупці суперничають на ринку за більш вигідні умови продажу й покупки». Він називав конкуренцію «невидимою рукою» ринку, яка координує діяльність всіх його учасників. А. Сміт вважав, що конкуренція виступає як сила, що нібито повертає ринок через механізм взаємодії попиту й пропозиції до точки рівноваги. Сама ж точка рівноваги визначалась ним як «сукупність вигід і невиконаного різного застосування праці та капіталу» [7].

Таким чином, заслугою А. Сміта є те, що він розглядав конкуренцію не лише між виробниками, але й між споживачами, які прагнуть зробити більш вигідні покупки. Він довів, що між ціною та пропозицією існує обернено-пропорційна залежність, на основі чого сформулював поняття конкуренції як суперництва. А. Сміт показав, як конкуренція, врівноважуючи норми прибутку між галузями економіки, приводить до оптимального розподілу ринку трудових ресурсів та капіталу. Фактично А. Сміт створив модель досконалої конкуренції та довів, що саме в такому середовищі є можливим максимальне задоволення потреб не лише споживачів, але й виробників.

Слід зазначити, що з розвитком ринкових відносин та еволюцією економічної науки частина висновків А. Сміта втратила свою актуальність, зокрема думка про те, що сфера нематеріального виробництва не є продуктивною, а головною рушійною силою економічного прогресу є наявність матеріального капіталу. Однак його аргументи щодо ефективності вільної конкуренції та про те, що економічним базисом для націй є ринкова система господарювання, залишаються дієвими понині.

Ідеї А. Сміта щодо цінового регулювання ринку за допомогою конкуренції були розвинуті в працях Д. Рікардо, який доповнив та поглибив наявну модель досконалої конкуренції. Д. Рікардо вважав, що конкуренція не повинна піддаватися жодним обмеженням, а ціни на ринку мають формуватися тільки під дією попиту та пропозиції в результаті конкурентної боротьби. Водночас Д. Рікардо розумів, що розвиток вільної конкуренції, зрештою, може привести також до негативних наслідків, а саме монополізації ринку та зниження ділової активності, адже що після того, як всі учасники ринку отримують інформацію про ціни та обсяг виробництва, вони відсторонюються від активної діяльності, а фірми починають будувати свою виробничу стратегію на основі якісно-цінових матриць, мінімізуючи витрати виробництва та реалізацію продукції [8]. Вирішальну роль у встановленні балансу цін відіграє, на думку Д. Рікардо, вільна конкуренція. Він сформулював так званий закон ринків, за якого рівноважний стан ринку залежить від повної зайнятості ресурсів.

Наукові доробки А. Сміта та Д. Рікардо отримали свій подальший розвиток у працях Дж.С. Мілля та Антуана Огюстена Курно. Зокрема, Дж.С. Мілля у своєму вченні «Принципи політичної економії» велике значення надавав економічній конкуренції, яка, на його думку, закладена в самій природі економічних відносин. Він вважав конкуренцію єдиним регу-

лятором цін, заробітної плати й ренти, а також зазначав, що «вона сама по собі є законом, який встановлює правила цього регулювання» [9]. А. Курно, відстоюючи цю тезу, вважав, що конкуренція базується на тому, що покупці встановлюють ціни, а продавці пристосовують обсяг випущеного товару до визначеного рівня цін. Використовуючи математичний аналіз, він довів, що під час монополії ціна товару значно вища за ту, яка за тих самих умов встановилася б на конкурентному ринку. А. Курно вважав, що перевищення ціни під час монополії зумовлене скороченням пропозиції. Таким чином, А. Курно виявив взаємозв'язок конкуренції та процесу ціноутворення на ринку, що дало потужний поштовх еволюції поглядів у розвитку конкурентних процесів.

З часом посилення конкурентної боротьби між товаровиробниками спричинувало збагачення одних та розорення інших, що, зрештою, привело до посилення концентрації капіталу та централізації виробництва. Вже у другій половині XIX століття з'являються великі підприємства та їх об'єднання, які починають поступово охоплювати все зростаючу частку галузевих ринків.

Розвиток процесу концентрації капіталу та централізації виробництва привів до появи монополістичних об'єднань, які стали зловживати своїм особливим становищем на ринку, а конкуренція з вільної перетворилась на монополістичну, тобто недосконалу.

Отже, розпочався третій етап розвитку економічної конкуренції, яка отримала назву монополістичної конкуренції. Цей етап, на думку економістів, розпочався у 1870-х роках і тривав до Другої світової війни. Розвиток продуктивних сил на цьому етапі сприяв посиленню концентрації виробництва й капіталу. Економіка західного суспільства ставала все більш концентрованою, зростає увага до монополій та утворення монополістичних структур як засобу захисту від конкуренції. Цінове регулювання на цій стадії розвитку стало застосовуватись на практиці значно частіше, ніж раніше. Відповідно, з'явилися наукові публікації, присвячені дослідженню як ролі держави, так і ролі конкуренції в нових умовах ринкової економіки. Також у цей період велика увага приділялась дослідженню мікроекономічних проблем. Представники неокласичної школи економічної теорії вважали, що буржуазна держава має гарантувати недоторканність приватної власності й прибутків, забезпечувати стійкість грошової системи, дотримання «правил конкуренції». У своїх дослідженнях вони велику увагу приділяли координуючій ролі ціни в довгостроковій рівновазі, помил-

ково вважаючи, що монополія має всі ознаки короткострокового періоду, тому дослідження процесів монополізації у них не викликало особливого інтересу, як і свого часу у класиків політичної економії.

Четвертий етап, тобто етап сучасної конкуренції, почався після Другої світової війни й триває донині. Головна відмінність конкуренції на цьому етапі від наявної в епоху «класичного» ринку полягає в тому, вона має більш виражений, ніж раніше, соціальний характер. Важливими характеристиками цього етапу є підтримка конкуренції з боку держави шляхом її регулювання за допомогою антимонопольного законодавства, контроль з боку уряду за виконанням укладених між великими компаніями угод, що покликане перешкоджати появі недобросовісної конкуренції.

Особливістю економічної конкуренції, що формується на цьому етапі розвитку ринкових відносин, є те, що вона передбачає прийняття моделі співконкуренції, не означає заперечення традиційної ринкової моделі конкуренції, заснованої на безкомпромісній боротьбі, чи повного відходу від неї. Саме в цьому, на наш погляд, виявляються нові риси сучасної конкуренції, через що її можна назвати інноваційною. Більш того, інноваційна конкуренція заснована на реалізації можливості співіснування не однієї, а кількох моделей одночасно, коли одна модель конкуренції виникає в межах попередньої та розвивається як її складова. Одночасне співіснування цих моделей обумовлює їх взаємний вплив. Основні характеристики інноваційної моделі конкуренції такі: партнерські відносини, засновані на довірі; відкриті бізнес-зв'язки для обміну інформацією; координація поведінки; обмін досвідом, знаннями та працівниками; довгострокове співробітництво.

На сучасному етапі центр економічної боротьби між суб'єктами господарювання все більше переміщується зі сфери виробництва у сферу обігу, з галузевого рівня на міжгалузевий, з національного на інтернаціональний рівні. В таких умовах конкуренція стає жорсткішою, все гостріше постає питання стосовно того, як зберегти індивідуальну конкурентоспроможність кожного окремого працівника, тобто ті ділові та професійні риси, які вигідно відрізняють його від інших працівників такої ж чи схожої спеціальності.

Міжнародна конкурентоспроможність підприємства – це здатність його працівників створювати та реалізовувати продукцію, цінові та нецінові якості якої більш привабливі, ніж в аналогічній продукції конкурентів на зовнішньому

ринку. Міжнародна конкурентоспроможність підприємства відображає можливість ефективної виробничо-господарської діяльності в умовах глобального конкурентного ринку. Спроможність конкурувати на міжнародних ринках, де можуть бути представлені всі виробники цієї галузі чи товару, свідчить про життєздатність та високий розвиток підприємства, вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технологічний та трудовий потенціал. Інтернаціональна конкуренція є рушійною силою розвитку не лише окремих суб'єктів господарювання, але й цілих держав і навіть регіонів. Це забезпечується всім комплексом наявних у підприємства ресурсів. Таким чином, можна стверджувати, що основним підходом до підвищення зовнішньої конкурентоспроможності на сучасному етапі розвитку конкуренції є комплексний підхід, що враховує зв'язок конкурентоспроможності продукції, технологічних процесів та підприємства як господарської структури.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, аналіз основних історичних етапів розвитку поняття «конкуренція», таких як докапіталістична, досконала, монополістична та інноваційна конкуренція, дав змогу простежити процес удосконалення конкуренції: від випадкових та нерегулярних відносин конкурентної боротьби до сучасних жорстких умов конкуренції на міжнародному ринку. Цей процес зумовлений розвитком економічної системи, яка впливала на зміну форм та методів конкурентної боротьби, визначаючи тенденції подальшого розвитку конкурентних відносин. Кожен попередній етап розвитку конкуренції створював передумови для зародження й розвитку наступного етапу, який був досконалішим за попередній.

Сучасному етапу розвитку ринкової економіки, який характеризується певним послабленням взаємного протистояння конкурентів та ускладненням суспільних відносин, притаманна інноваційна модель економічної конкуренції, основними рисами якої є встановлення між конкуруючими суб'єктами заснованих на довірі партнерських відносин; формування відкритих бізнес-зв'язків задля обміну інформацією; налагодження довгострокового співробітництва. Держава повинна всіляко підтримувати інноваційну конкуренцію, вдосконалюючи антимонопольне законодавство та перешкоджаючи появі недобросовісної конкуренції шляхом здійснення постійного контролю за виконанням угод, укладених між великими компаніями.

Список використаних джерел:

1. Азоев Г. Конкуренция: анализ, стратегия и практика : монография. Москва : Центр экономики и маркетинга, 1996. 208 с.
2. Антонюк Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2004. С. 104–105.
3. Базиліук Я. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення : монографія. Київ, 2002. 130 с.
4. Геєць В., Мазаракі А. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія. Київ : Київ. нац. торг.–екон. ун–т, 2008. 273 с.
5. Фатхутдинов Р. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление. Москва : Инфра–М., 2002. 892 с.
6. Юданов А. Конкуренция: теория и практика : учебно.– практическое пособие. Москва : АКАЛИС, 1996. 272 с.
7. Smit A. The study of the nature and cause of the wealth of nations. Moscow, 1999.
8. Рикардо Д. Сочинения. Т. 2 : Начала политической экономии и податного обложения. Москва : ОгизСоцэкгиз, 1935. 295 с.
9. Миль Дж.С. Принципы политической экономии. Москва : Западная литература, 1988. 260 с.
10. Marks K. Critique of Political Economy. 2-nd. ed. Moscow, 1959. 770 p.
11. Кларк Дж.Б. Розподіл багатства. Москва : ОГІЗ, 1934. 286 с.
12. Маршалл А. Принципы политической экономии. Москва : Прогресс, 1984. Т. 2. 351 с.
13. Портер М. Конкуренция / пер. с англ. Москва : Вильямс, 2000. 496 с.
14. Полусмакова Н. Развитие концепций конкуренции: эволюционный подход. *Экономика. Экология. Серия 3*. 2011. № 1 (18). С. 13–19.
15. Тюрго А.Р.Ж. Избранные экономические произведения / пер. с фр., ред.-сост., авт. вступ. ст. и примеч. И. Бак. Москва : Соцэкгиз, 1961. 198 с.